

S. ELŻBIETA ELENA WRÓBEL CSFN
UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

PROBOSZCZOWIE ZEBRZYDOWICCY W XVII I XVIII W.

ODNOWIENIE PARAFII PRZEZ MIKOŁAJA ZEBRZYDOWSKIEGO

Historia małej ojczyzny inspiruje wielu badaczy, nie tylko zawodowych historyków. Owi miłośnicy rodzimego regionu z wielkim zaangażowaniem i determinacją odtwarzają dzieje swojej miejscowości, parafii czy rodziny, a uzyskane w ten sposób materiały bywają niezwykle cenne dla poznania i zrozumienia przeszłości oddziałującej również na kształt teraźniejszości. Nie inaczej jest w przypadku historii okolic Kalwarii Zebrzydowskiej. Teren ten, tak bogaty w pamiątki historyczne, nie doczekał się do tej pory fachowej monografii naukowej, chociaż był przedmiotem zainteresowania badaczy, którzy z prawdziwego przywiązania do tych ziem starali się odtworzyć jego ciekawe dzieje. Warto wspomnieć tu opracowania dotyczące samej Kalwarii Zebrzydowskiej jako miasta wyrosłego w cieniu niezwyklej fundacji Mikołaja Zebrzydowskiego, które częściowo dotyczyły także dziejów okolicznych miejscowości, jak chociażby książki autorstwa ojców bernardynów: Czesława Bogdalskiego¹, Augustyna Chadama² czy Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego³. Nieco szerzej do tematu podchodzili badacze ukazujący zarys historyczny nie tylko samej Kalwarii Zebrzydowskiej, lecz także okolicznych miejscowości położonych w szeroko rozumianej okolicy. Na uwagę zasługują przede wszystkim prace Juliana Łepkowskiego⁴, Juliana Zinkowa⁵ oraz opracowania dotyczące poszczególnych miejscowości znajdujących się na tym terenie⁶.

---

¹ Cz. Bogdalski, *Kalwarya Zebrzydowska*, Kraków 1887.

² A. Chadam, *Zarys dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 1984.

³ H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 1987, wyd. II 2006.

⁴ J. Łepkowski, *Kalwarya Zebrzydowska i jej okolice*, Kraków 1850.

⁵ J. Zinkow, *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony. Przewodnik monograficzny*, Kalwaria Zebrzydowska 2000.

⁶ Wśród nich m.in.: G. Studnicki, *Barwałd. Zarys dziejów*, Wadowice 1994; T. Wojtanek, *Monografia Zembrzyc i Marcówki*, Tomice 1997; F. Woltyński, *Średniowieczny kościół w Przytkowicach*, Kraków 1929; L. Zarewicz, *Lanckorona. Monografia historyczna*, Kraków 1885.

W kontekście opisu historii samego sanktuarium i miasta Kalwarii Zebrzydowskiej zawsze pojawiała się miejscowość rodowa Zebrzydowskich, którzy wszakże pisali się z Zebrzydowic. To właśnie na terenie tej wsi powstały klasztor i kompleks kaplic pasyjnych oraz osada nazywana pierwotnie Nowym Zebrzydowem⁷. Jednakże jak dotąd owo gniazdo Zebrzydowskich nie doczekało się osobnej monografii, a historia wsi i parafii pojawiała się jedynie marginalnie w opracowaniach dotyczących dziejów fundacji szpitala bonifratrów, szczególnie zaś w jubileuszowym wydawnictwie Teofila Klimy⁸. Ostatnio ten obraz został wzbogacony poprzez ukazanie pewnych aspektów pomocnych do poznania i opracowania w przyszłości całościowej monografii⁹, która pozwoli szerzej zaprezentować dzieje tej jednej z najstarszych parafii w okolicach Kalwarii Zebrzydowskiej.

Wspominana parafia pod wezwaniem Świętego Michała Archanioła, a pierwotnie Świętego Marcina, powstała w średniowieczu, prawdopodobnie w XIII w., w trakcie wzmoczonego procesu kolonizacji terenów leżących pomiędzy Małopolską a Śląskiem. Objął on także m.in. pas ziemi ciągnący się od Jaśkowic nad Wisłą do Brodów¹⁰ k. obecnej Kalwarii Zebrzydowskiej, który bywa nazywany „korytarzem radwanitów” od herbu Radwan, którym pieczętowali się rycerze zamieszkujące to pogranicze. Kiedy w 1278 r. wspomniany obszar został przyłączony do księstwa krakowskiego przez księcia krakowskiego i sandomierskiego Bolesława Wstydlivego, radwanicy podjęli się obrony tego odcinka granic państwa, w zamian uzyskując od kolejnych władców przywileje zapewniające im rozwój¹¹. Prawdopodobnie w tym czasie powstała na tym terenie osada Villa Zifridi (w takiej formie do 1358), której nazwa stopniowo ulegała przekształceniu do istniejącej obecnie formy: Zebrzydowice¹². Być może także wtedy

⁷ T. Graff, B. Wołyniec, E.E. Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553-1620. Szkic biograficzny*, Kraków 2020, s. 138-146; B. Wołyniec, *Kościelne dzieje Kalwarii Zebrzydowskiej*, w: *Wybrane zagadnienia z dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej. Na 400-lecie pierwszej lokacji Kalwarii Zebrzydowskiej (1617-2017)*, red. A. Nowakowski, Kraków 2017, s. 55-81.

⁸ T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru bonifratrów w Zebrzydowicach na 300-letni jubileusz*, Wadowice 1911.

⁹ Zob. m.in. T. Graff, B. Wołyniec, E.E. Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski...*, s. 164-179; E.E. Wróbel, *Fundacja Mikołaja Zebrzydowskiego w rodowych Zebrzydowicach*, w: *Mikołaj Zebrzydowski (1553-1620) palatinus et capitaneus Cracoviensis, fundator et defensor Ecclesiae. W czterechsetną rocznicę śmierci*, red. A. K. Sitnik OFM, Kraków 2021, s. 183-197.

¹⁰ Na temat tej miejscowości zob. *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/> [dostęp: 26 XI 2021].

¹¹ Radwanicy otrzymali m.in. prawo zakładania na tym terenie nowych osad. Zob. *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847, s. 107; t. 3, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1858, s. 121.

¹² T. Graff, B. Wołyniec, E.E. Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski...*, s. 164-166.

założono miejscową parafię¹³, jednakże najwcześniejsze potwierdzenie istnienia w Zebrzydowicach kościoła parafialnego pochodzi dopiero ze spisów dziesięciny papieskiej z 1326 r. (podających dane za rok 1325). Zapis ów informuje także o uposażeniu zebrzydowickiego plebana, które wynosiło 2,5 grzywny i było średnim dochodem na tle pozostałych parafii w ówczesnym dekanacie zatorskim¹⁴. Parafia z jednowioskowej u swoich początków rozszerzała swój obszar i w XVI w. obejmowała już także wsie Brody i Stanisław¹⁵.

W XVI w. wiele z kościołów znajdujących się na terenie wspomnianego dekanatu zatorskiego zostało wolą ich szlacheckich właścicieli zamienionych na zbory protestanckie. Taki też los spotkał świątynię pod wezwaniem św. Marcina. Dokonało się to prawdopodobnie z inicjatywy Jana Zebrzydowskiego (zm. 1586), który po śmierci swojego brata Floriana (zm. 1566) zarządzał dobrami małoletniego bratanka Mikołaja i który był też współwłaścicielem terenów wchodzących w skład parafii. Jan, który nie piastował w swoim życiu żadnych ważniejszych stanowisk, zadowalając się jedynie godnością dworzanina królewskiego, był zarazem jednym ze świeckich seniorów krakowskiego zboru, mocno zaangażowanym w jego funkcjonowanie¹⁶. Prawdopodobnie po śmierci Jana i drugiego stryja Zygmunta (zm. 1581) Mikołaj Zebrzydowski przejął pieczę nad rodzowymi włościami, sprawując jednocześnie prawną opiekę nad niepełnoletnim wówczas kuzynem Janem, synem Jana Zebrzydowskiego. Jednym z działań podjętych przez Mikołaja było przywrócenie katolickiego kultu w kościele parafialnym i ponowne zabezpieczenie uposażenia dla miejscowego proboszcza. Ten fakt został odnotowany w aktach tzw. wizytacji radziwiłłowskiej, która została przeprowadzona w latach 90. XVI w.¹⁷

To właśnie działania Mikołaja Zebrzydowskiego podjęte w celu podźwignięcia i uposażenia zebrzydowickiej parafii miały zasadnicze znaczenie dla dalszych jej losów. Jak już wspomniano, Mikołaj był synem Floriana, dworzanina królów Zygmunta Starogo i Zygmunta Augusta i hetmana nadwornego oraz m.in. kasztelana lubelskiego, znanego ze swoich umiejętności strategicznych i negocjatorskich. Matką Mikołaja była Zofia z Dzików, która po śmierci Floriana wyszła za mąż za wojewodę lubelskiego Jana

---

¹³ J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 100.

¹⁴ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1997, nr 68, s. 228.

¹⁵ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 120.

¹⁶ Zob. W. Węgierski, *Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego*, oprac. M. Pawelec, Kraków 2007, s. 61–62, 65, 74, 85, 183.

¹⁷ AKMK, Akta wizytacji, AV Cap 17, p. 210, AV Cap 65, p. 491.

Firleja, z którym miała córkę Annę¹⁸. Młody spadkobierca znacznej fortuny, cechujący się ogromną ambicją, szybko dał się poznać nie tylko jako dobry żołnierz biorący udział w kampaniach batoriańskich, ale także jako dbający o własną karierę polityk, mocno związany z obozem kanclerza Jana Zamojskiego. W swoim życiu piastował wiele urzędów: od starosty generalnego krakowskiego poprzez urząd marszałka koronnego, wojewody lubelskiego aż po godność wojewody krakowskiego, dzierżąc zarazem w swoim ręką kilka starostw, m.in.: stężyckie, ryckie, bolesławskie czy lanckorońskie¹⁹.

Dochody czerpane z tych starostw pozwoliły mu m.in. zrealizować zainicjowane fundacje, jak chociażby najbardziej okazały i najświetniejszy kompleks kaplic, czyli kalwarię zwaną zebrzydowską, założoną w rodowych dobrach. W swoich przedsięwzięciach nie zapomniał także o zebrzydowickiej parafii, która dzięki jego staraniom przeżywała najlepszy okres w swoich dziejach. Po przywróceniu parafialnego kościoła do kultu katolickiego ówczesny starosta lanckoroński zatroszczył się o obsadzenie urzędu proboszcza, którym został w 1594 r. Wojciech Kozubowski (Kozubski)²⁰, wymieniany także w aktach wizytacji radziwiłłowskiej²¹. Wiadomo, że w momencie obejmowania urzędu posiadał on jedynie niższe święcenia, brak natomiast informacji, czy, a jeśli tak, to kiedy, przyjął wyższe święcenia. Istnieje jedynie poświadczenie w Acta Officialia²² i w księdze egzaminów do święceń²³, że w latach swego probostwa w Zebrzydowicach duszpasterskie obowiązki sprawowali za niego wikarzy, dla których był prowizorem, zapewniając im beneficjum konieczne do uzyskania święceń. Wydaje się zatem, że w tym okresie w parafii o wiele bardziej aktywny duszpastersko od plebana był kolar tor Mikołaj Zebrzydowski, który w końcowych latach XVI w. zrealizował trzy bardzo ważne projekty: założył w 1596 r. bractwo żołnierskie Świętego Michała Archanioła²⁴,

¹⁸ T. Graff, B. Wołyniec, E.E. Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski...*, s. 23-24.

¹⁹ *Ibidem*, s. 66-67.

²⁰ Wojciech Kozubowski (Kozubski), syn Marcina. Parafię w Zebrzydowicach objął zaraz po święceniach subdiakonatu (grudzień 1594). W późniejszym czasie był także kanonikiem kolegiaty św. Michała na zamku w Krakowie i plebanem kościoła św. Szczepana, AKMK, Acta Officialia, t. 111, s. 980; t. 118, s. 951; t. 144, s. 593. Por. *Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573-1614*, wyd. Z. Pietrzyk, Kraków 1991, s. 90, poz. 413; s. 102, poz. 566.

²¹ AKMK, Akta wizytacji, AV Cap 17, k. 204v; AV Cap 65, k. 439.

²² Jako prowizor dla wikarych do Zebrzydowic: w 1597 r. dla Wojciecha Woyczikowicza (s. Stanisława) z Wyszogrodu i Jana Gałasztyczka z Sieradza, oraz w 1599 r. dla Leonarda Niskowskiego (Nistowskiego) (s. Franciszka), AKMK, AOif, t. 112.

²³ *Księgi egzaminów do święceń...*: Wojciech Wojczikowicz (Wojczikowicz) s. 102, Leonard Nistowski (Niestowski), Piotr Gołasiczek s. 365.

²⁴ E.E. Wróbel, *Bractwo pana wojewody*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2006, nr 12, s. 151-161; K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. II, Lwów 1933, s. 250; B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne”, 1967, 10, nr 1-2, s. 343;

ufundował w 1599 r. szpital dla inwalidów wojskowych²⁵ oraz zbudował nowy, murowany kościół parafialny w 1602 r.²⁶ Wszystkie te inicjatywy nie tylko w znaczący sposób wpłynęły na funkcjonowanie parafii w następnych stuleciach, lecz także były decydujące dla jej materialnej zasobności oraz uposażenia samego proboszcza. Początkowo Mikołaj Zebrzydowski pełną opiekę nad stworzonymi przez siebie dziełami chciał powierzyć miejscowemu proboszczowi, jednak szybko okazało się, że ani pierwszy (Wojciech Kozubowski), ani drugi (Wiktoryn Świnarski²⁷) zaprezentowani przez niego na ten urząd nie spełnili oczekiwań możnowładcy, jako że mocno zaniedbywali szczególnie szpital. Dlatego też Zebrzydowski podjął decyzję o przekazaniu tego dzieła w 1611 r. pod opiekę niedawno sprowadzonym do Polski z Włoch braciom bonifratrom, zajmującym się chorymi w sposób bardzo fachowy i nowoczesny jak na ówczesne standardy medyczne²⁸. Wtedy też zdecydował o rozdziale i zmianie uposażenia obu podmiotów: parafii i szpitala.

Początkowe uposażenie szpitala zostało określone w dokumencie zatwierdzającym tę fundację, wystawionym 15 września 1599 r. przez biskupa krakowskiego Jerzego Radziwiłła²⁹. Opisował on zobowiązania fundatora, który m.in. miał co roku przekazywać na rzecz tej instytucji 1000 florenów, z których 600 miało być przeznaczone na utrzymanie ubogich, 100 dla chirurga, zaś 300 dla prepozyta miejscowego kościoła

---

A. Bruździński, *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie. Zarys problematyki*, w: *Historia świadectwem czasów*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 135-136.

²⁵ Zob. m.in. T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*; H. Łoś-Mirowska, *Bonifratrzy w Polsce (1609-1983)*, Rzym 1984, s. 47-60; H. Komaryńska, *Bonifratrzy – świadkowie miłosierdzia*, „Roczniki Pedagogiczne”, 2010, t. 2 (38), s. 79; I. Pietrzekiewicz, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2009, s. 51-52. Więcej na ten temat zob. M. Surdacki, *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*, Lublin 2015.

²⁶ L. Sobol, *Wybrane realizacje sakralne architekta i budowniczego jezuickiego Jana Marii Bernardoniego działającego w Polsce w końcu XVI w. i początku XVII w.*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 2005, nr 18, s. 58-62.

²⁷ Syn Andrzeja i Anny z d. Janiszewskiej z Janiszowa w diecezji krakowskiej. Z beneficjum zebrzydowickiego zrezygnował w 1609 r. Następnie został proboszczem w Książnicach w dek. Pacanów. Por. Wiktoryn Swinarski (Szwinarski)/Świnarski z Janiszowa, syn Andrzeja (Id: 846019), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/846019_Wiktoryn_Swinarski_Szwinarski_%C5%9Awinarski_z_Janiszowa_syn_Andrzeja [dostęp: 27 IX 2021]; *Księgi egzaminów do święceń...*, s. 359, poz. 4140; AKMK, AOff, t. 112, s. 750; t. 113, s. 822-823; t. 114, s. 227; t. 117, s. 37.

²⁸ I. Pietrzekiewicz, *Miser res sacra...*, s. 94-100; H. Komaryńska, *Szpital Bonifratrów w Krakowie w XVII-XVIII wieku*, Lublin 2010; *Bracia czyńcie dobro. 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609-2009*, red. M. Surdacki, Kraków 2009.

²⁹ AKBZ 1, zob. *Inwentarz archiwum konwentu bonifratrów w Zebrzydowicach*, oprac. M. Kuśka, J. Marecki, Zebrzydowice 2017, s. 29. Treść tego dokumentu została wydrukowana w: T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*, s. 47-60. Dwa dni wcześniej (13 IX 1599) tę darowiznę na rzecz parafii i szpitala Mikołaj Zebrzydowski zapisał w krakowskich księgach grodzkich, ANK, Castrensia Cracoviensia, t. 168, s. 211-220.

oraz dwóch wikarych, którzy mieli nie tylko zarządzać szpitalem, lecz także zadbać o opiekę duchową chorych i sprawowanie liturgii, m.in. codzienne odśpiewanie oficjum ku czci Najświętszej Maryi Panny. Tę sumę ówczesny marszałek Mikołaj Zebrzydowski zapisał na dobrach położonych w samych Zebrzydowicach i na należącej do niego części ziemi w Górnych Leńczach oraz Brodach³⁰. Dodatkowo w styczniu 1600 r. tej do sumy Zebrzydowski dodał 132 floreny, które co roku miały iść na utrzymanie szpitala jako procent z sumy 2200 florenów zabezpieczonych na jego dobrach w ziemi sandomierskiej oraz w mieście Pacanowie³¹. Kiedy niezadowolony z administracji kolejnych proboszczów Zebrzydowski oddał całą sprawę pod osąd specjalnej komisji biskupiej, zwołanej w 1610 r. przez biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego, ta doprowadziła do zmiany dotychczasowych ustaleń. W wyniku przeprowadzonego dochodzenia biskup wydał dekret odsuwający proboszcza zebrzydowickiego (wówczas był nim ks. Wojciech Chamiec³²) od administracji szpitala, zostawiając mu jednak w ramach uposażenia dochód z folwarku w Górnych Leńczach³³. Uszczuplone przez zapis dla szpitala uposażenie parafii pozostawało jednak na tyle wysokie, że każdorazowy proboszcz mógł z niego opłacić wikarego oraz rektora szkoły, która funkcjonowała przy parafii. Taki model zarządzania parafią przez proboszcza, który był raczej zarządcą, a nie duszpasterzem wiernych, występował nagminnie w staropolskim Kościele i wynikał przede wszystkim z ówczesnego systemu jego funkcjonowania.

PROBOSZCZ ZEBRZYDOWICKI JAKO BENEFICJENT

System zarządzania dobrami kościelnymi, ale także sprawowanie funkcji wewnętrzkościelnych były mocno wpisane w układ beneficjalny, w jakim funkcjonowało w średniowieczu całe społeczeństwo. Może w odniesieniu do Kościoła było to jeszcze bardziej widoczne, gdyż w odróżnieniu od naturalnego przejmowania zarządu dobrami przez dziedziczenie duchowni za każdym razem musieli podejmować starania o uzyskanie beneficjum zapewniającego im nie tylko możliwość swoistej kariery kościelnej, lecz także normalne funkcjonowanie i wypełnianie swoich kapłańskich za-

³⁰ T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*, s. 50-52.

³¹ ANK, *Castrensia Cracoviensia*, t. 168, s. 739-742.

³² Wojciech Chamiec, syn Adriana, wyświęcony na kapłana w 1596 r. *Księgi egzaminów do święceń...*, s. 74, poz. 191. Był najpierw proboszczem w Potoku Wielkim, a następnie w Zebrzydowicach (od 8. VII 1610), AKMK, *Acta Episcopalia*, t. 38, k. 307-307v.; AOOff, t. 117, s. 287-288, s. 307-308. Zrezygnował z parafii w styczniu 1612 r., AKMK, AOOff, t. 117, s. 594.

³³ T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*, s. 22.

dań. Przez wieki Kościół nie zmieniał tego sposobu funkcjonowania, przez co ów model ulegał dalszej petryfikacji, przenosząc w czasy nowożytny zależności beneficjalne, mocno tkwiące jeszcze w średniowiecznych realiach. Miało to ogromny wpływ także na funkcjonowanie podstawowej komórki kościelnej, jaką była parafia³⁴.

Oczywiste jest, że w sytuacji, kiedy o możliwości uzyskania święceń kapłańskich decydowało nie tyle osobiste powołanie czy wykształcenie kandydata, ile przede wszystkim posiadane przez niego materialne uposażenie, musiało w praktyce dochodzić do wielu paradoksów, a także nadużyć³⁵. Jednym z największych problemów Kościoła w Polsce było m.in. nagminne łączenie beneficjów w jednym ręku, powodujące powszechne zaniedbywanie obowiązków duszpasterskich przez duchownych, którzy nawet fizycznie nie byli w stanie się z nich wywiązać. Próbowaly przeciwdziałać temu dekrety soboru trydenckiego (1545-1563), ale pomimo także późniejszych zaleceń synodalnych nadal dochodziło do takich sytuacji³⁶.

Takie tendencje są widoczne także w przypadku księży starających się w XVII i XVIII w. o beneficjum zebrzydowickie. Na 16 księży sprawujących ten urząd (nie licząc dodatkowych dwóch administratorów bez rangi proboszcza) kwestie posiadanych przez nich wyższych święceń w momencie objęcia urzędu udało się potwierdzić w ośmiu przypadkach, dodatkowo jeden z posiadaczy beneficjum przyjął je po trzech miesiącach od objęcia parafii (Mikołaj Iwański³⁷), dwóch miało jedynie niższe święcenia (Wojciech Kozubowski, Adam Bełchacki³⁸), a jeden nie posiadał nawet takowych

---

³⁴ Na temat funkcjonowania parafii w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych pisali m.in.: E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004; S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku: struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.

³⁵ Por. *Dokumenty soborów powszechnych*, t. IV (1511-1870), oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 367-369, 615-616, 691. Niejednokrotnie proboszczem zostawał kleryk niższych święceń, który ostatecznie nigdy nie zdecydował się na przyjęcie święceń kapłańskich, traktując owo beneficjum jako synekurę umożliwiającą mu inne zajęcia lub po prostu jako dodatkowy dochód. Na ten temat zob. J. Kracik, *Prawie wielebni*, Kraków 2011, s. 27-38.

³⁶ *Dokumenty soborów powszechnych...*, s. 367-368, 763.

³⁷ Mikołaj Iwański pochodził z Wieliczki. Proboszczem w Zebrzydowicach został w lutym 1745 r., a następnie w maju przyjął święcenia kapłańskie, AKMK, Tabele Załuskiego, t. 6, k. 62. Por. Mikołaj Iwański (Id: 2003843), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2003843_Miko%C5%82aj_Iwa%C5%84ski [dostęp: 27 IX 2021] oraz Mikołaj Michał Iwański (Id: 567146), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/567146_Miko%C5%82aj_Micha%C5%82_Iwa%C5%84ski [dostęp: 27 IX 2021]; W. Urban, *Lux in tenebris lucet czyli proboszczowie zebrzydowiccy w dobie panegiryzmu*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej”, 1992-1993, nr XXIX-XXX, s. 10.

³⁸ Adam Bełchacki objął probostwo w Zebrzydowicach w maju 1638 r., nie mając jeszcze święceń kapłańskich, AKMK, AOff, t. 128, s. 52, 119, 126, 692-693, 768; t. 129, s. 338, 1784-1785; t. 131, s. 1037-1038. Zmarł prawdopodobnie w 1658 r., kiedy to naznaczono na probostwo następcę po jego śmierci, AKMK,

(Józef Zebrzydowski³⁹). W przypadku czterech duchownych nie udało się jednoznacznie ustalić daty święceń (Wiktoryn Świniarski, Baltazar Milkowski⁴⁰, Adrian Grodecki⁴¹, Józef Dobrakowski⁴²), więc trudno ocenić, czy posiadali je w momencie objęcia probostwa w Zebrzydowicach. Podobnie rzecz miała się z łączeniem dochodów z kilku beneficjów. W przypadku proboszczów zebrzydowickich najczęstszym modelem było posiadanie dwóch synekur. Tak było w przypadku siedmiu proboszczów: Wiktoryna Świniarskiego (kanonika kolegiaty św. Michała na zamku w Krakowie), Wojciecha Chamca (plebana w parafii Potok Wielki), Adama Bełchackiego (najpierw przez rok dodatkowo jako plebana w Przyłęku, a potem w Szczekocinach), Pawła Świątosławskiego⁴³ (proboszcza w Marcyporębie), Krzysztofa Stellanowicza⁴⁴ (kanonika kolegiaty

AOff, t. 138, s. 420.

- ³⁹ Józef Zebrzydowski, syn Adama. Pochodził z diecezji krakowskiej, święcenia kapłańskie przyjął w 1666 r. Obejmując probostwo w Zebrzydowicach, nie miał nawet niższych święceń. Po 1666 r. był m.in. prepozytem w Pacanowie i kanonikiem krakowskim, był także kolatorem ołtarza w kaplicy Zebrzydowskich w katedrze krakowskiej. Pisał się z Zebrzydowic i Więcborka, ale trudno dzisiaj ustalić jego stopień pokrewieństwa z Zebrzydowskimi z Zebrzydowic. AKMK, AOff, t. 144, s. 672, 1272; t. 145, s. 788, 1149, 1497; t. 146, s. 38; t. 162, s. 544.
- ⁴⁰ Baltazar Milkowski, zwany Sadicensis (Sandecensis), został proboszczem w Zebrzydowicach w styczniu 1616 r., AKMK, AOff, t. 118, s. 1023; t. 119, s. 1348, 1373-1374, 1382; t. 120, s. 48, 235, 252, 262, 277, 657, 698; t. 121, s. 723-725, t. 122, s. 181-182.
- ⁴¹ Adrian (Hadrian) Grodecki, syn Sebastiana i Doroty z Mierzowic. Proboszczem w Zebrzydowicach był w latach 1628-1638. AKMK, AOff, t. 128, s. 52. W 1631 r. został kanonikiem gnieźnieńskim, a w 1645 r. biskupem sufraganiem w tejże diecezji. Zmarł w 1658 r. Zob. J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. II, Gniezno 1883, s. 137-140.
- ⁴² Józef Dobrakowski nie występuje w parafialnych spisach miejscowych proboszczów, a został odnotowany w Acta Episcopalia, t. 77, k. 880. Zob. J. Szczepaniak, *Spis prepozytów i plebanów diecezji krakowskiej (XVIII w.)*, Kraków 2008, s. 145. W latach 1715-1750 był proboszczem w Młodzawach w dek. Sokolina, jednocześnie przez cztery lata (1718-1722) łącząc to beneficjum z probostwem w Zebrzydowicach.
- ⁴³ Paweł Świątosławski, syn Jerzego, pochodzący z diecezji krakowskiej, w 1627 r. uzyskał na Uniwersytecie Krakowskim stopień bakałarza. Zob. Paweł Świątosławski (Id: 1997744), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/1997744_Paweł%20Świątosławski%20-%20C5%9Awi%C4%99tos%C5%82awski [dostęp: 27 IX 2021]. W Zebrzydowicach najpierw był wikarym (od kwietnia do lipca), a następnie proboszczem od lipca 1657 r. Oficjalnie został mianowany na to beneficjum w czerwcu 1658 r., będąc jednocześnie proboszczem w Marcyporębie. W 1661 r. zrezygnował z probostwa w Marcyporębie i w tym samym roku prawdopodobnie zmarł. AKMK, AOff, t. 140, s. 1042.
- ⁴⁴ Krzysztof Stellanowicz, syn Adama, był proboszczem w Zebrzydowicach prawdopodobnie w latach 1666-1681. Obejmując probostwo, był również kanonikiem kolegiaty św. Anny, AKMK, AOff, t. 144, s. 13-14; t. 145, s. 1668; t. 152, s. 178-185. Zmarł prawdopodobnie w 1686 r. Por. Krzysztof Stellanowicz (Id: 2018548), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2018548_Krzysztof_Stellanowicz [dostęp: 27 IX 2021]. Ks. Stellanowicz jest wielokrotnie odnotowany przez Acta Officialia, m.in.: AKMK, AOff, t. 144, s. 13-14; t. 152, s. 178-185. Także w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. I, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 336-338.

św. Anny w Krakowie), Jana de Kolme (kanonika kościoła i kolegiaty Wartavientis⁴⁵), Józefa Dobrakowskiego (proboszcza w Młodzawach). Więcej niż dwa beneficja w tym samym czasie dzierżyło dwóch profesorów Uniwersytetu Krakowskiego: Gabriel Profecki⁴⁶ (w momencie objęcia probostwa był kanonikiem św. Anny, kapłanem Bractwa Różańca Świętego w Lanckoronie, a wizytacja z 1711 wymienia go dodatkowo jako proboszcza w Michałowie w dek. sokolińskim, kanonika św. Floriana i kanclerza (cancellarius) kapituły nowosądeckiej) oraz Mateusz Kolendowicz⁴⁷ (kanonik i archidiacon kolegiaty św. Anny, kanonik, kustosz i dziekan kolegiaty św. Floriana oraz prebendarusz kościoła św. Piotra i Pawła na przedmieściu Garbary). Większość z nich z pewnością posiadała odpowiednie dyspensy pozwalające na łączenie tych urzędów, jak tego wymagało prawo kościelne, chociaż niekiedy z pewnością nie obywało się bez perturbacji. Tak było np. w przypadku Pawła Świętosławskiego, który będąc plebanem w Marcyporębie, został oficjalnie mianowany proboszczem w Zebrzydowicach w czerwcu 1658 r., 8 października uzyskał dyspensę na łączenie obu probostw⁴⁸, a w grudniu jeszcze prowadzono w stosunku do niego dochodzenie, czy rzeczywiście takie pozwolenie uzyskał⁴⁹.

Taki sposób pozyskania kościelnych beneficjów z pewnością miał ogromny wpływ na funkcjonowanie nie tylko samych proboszczów na terenie parafii, ale również na ja-

⁴⁵ Być może chodzi o Bardo Śląskie. Informacji o proboszczu dostarcza jedynie zapis w *Liber baptizatorum*, gdzie odnotowano, iż był to Francuz, „kanonik kościoła i kolegiaty Wartaviensis”, AP Zebrzydowice, *Liber baptizatorum*, t. II, 1737-1777, s. 502. Nazwisko w formie Jan de Lome (Delome) zob. J. Szczepaniak, *Spis prepozytów...*, s. 146.

⁴⁶ Gabriel Profecki, syn Gabriela, pochodził z diecezji krakowskiej. Był kanonikiem kolegiaty św. Anny w Krakowie (od 1706 r.) i kanclerzem w kapitule sądeckiej (od 1709 r. do 1718 r.). S. Salaterski, *Kolegiata i kapituła św. Małgorzaty PM w Nowym Sączu (1448-1791)*, Nowy Sącz 1997, s. 331. Miał doktorat z teologii, był czynnym wykładowcą, zob: Gabriel Profecki (Id: 2013218), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2013218_Gabriel_Profecki [dostęp: 27IX2021]. Przez wizytację z 1711 r. był wymieniany jako proboszcz w Michałowie, kanonik św. Floriana, kanclerz nowosądecki oraz prepozyt w Zebrzydowicach, AKMK, Akta wizytacji, AV 17, k. 91v. Proboszczem w Zebrzydowicach był prawdopodobnie w latach 1702-1723. Por. J. Szczepaniak, *Spis prepozytów...*, s. 145, s. 308.

⁴⁷ Mateusz Kolendowicz, syn Macieja, pochodził z Wadowic. Proboszczem w Zebrzydowicach został w lipcu 1723 r., będąc jednocześnie kanonikiem i archidiaconem kolegiaty św. Anny oraz kustoszem i dziekanem kolegiaty św. Floriana w Krakowie. Był także wykładowcą na Uniwersytecie Krakowskim, zob. Mateusz Józef Kolendowicz (Id: 2012743), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2012743_Mateusz_J%C3%B3zef_Kolendowicz [dostęp: 27 IX 2021]; W.M. Bartel, *Kolendowicz (Kolendowicz) Mateusz Józef*, PSB, t. XIII, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967-1968, s. 312-313; W. Murawiec, *Kolendowicz Mateusz Józef*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, vol. 2, Warszawa 1982, s. 322-323; T. Graff, *Marcin Campius Wadowita (ok. 1567-1641). Duchowny i profesor Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków 2018, s. 411, 475; J. Szczepaniak, *Spis prepozytów...*, s. 145.

⁴⁸ AKMK, AOff, t. 138, s. 420 i s. 1025-1026.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 1412-1413.

kość duszpasterstwa przez nich prowadzonego. Pierwszym zagadnieniem z tym związanym jest oczywiście obowiązek rezydencji, do którego sobór trydencki zobowiązał wszystkich duchownych (przede wszystkim zaś biskupów) posiadających jakiegokolwiek beneficjum kościelne⁵⁰. Wydaje się oczywiste, że przy ówczesnych sposobach podróży i przemieszczania się pomiędzy odległymi od siebie miejscowościami przez proboszcza, pragnącego nawet częściowo wywiązać się z tego obowiązku, było bardzo trudne lub wręcz nierealne. Dlatego też zwykle rezydował on w jednym miejscu, zaś w drugim pojawiał się tylko okazjonalnie, wynajmując zastępców (wikarych), którzy za niego spełniali posługi duchowne. Proboszczowie z Zebrzydowic nie byli z pewnością pod tym względem wyjątkowi, chociaż dzisiaj trudno w pełni to zweryfikować. Na podstawie szczątkowo zachowanych metrykaliów⁵¹ można jedynie ocenić zaangażowanie kilku ówczesnych duszpasterzy, m.in. Adriana Grodeckiego (1628-1638), Adama Bełchackiego (1638-1657), Pawła Świętosławskiego (1657-1662), Krzysztofa Stellanowicza (1666-1681) i Jana Karola Kropickiego (1681-1702)⁵². Jak wspomniano wyżej, każdy z nich w momencie objęcia parafii w Zebrzydowicach (a często także później) posiadał równocześnie drugie beneficjum, które wymagało jego zaangażowania również w innym miejscu. Z grona tych pięciu duchownych tylko w przypadku ks. Grodeckiego nie mamy potwierdzenia, iż kiedykolwiek chrzcił swoich parafian, jednakże w tym przypadku pewnym uzasadnieniem potwierdzającym postawioną wcześniej tezę jest fakt, że pochodził on z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej i beneficjum na terenie diecezji krakowskiej było jednym z jego pierwszych umożliwiających mu działalność, która zaowocowała godnością gnieźnieńskiego biskupa sufragana. Pomimo tego widać jednak jego troskę o parafię chociażby poprzez dbanie o ciągłość w obsadzaniu wikarych, którzy w jego imieniu sprawowali duszpasterstwo, oraz fakt, iż właśnie w tym czasie prowadzono systematycznie księgi parafialne, z których zachowała się do dzisiaj jedynie księga chrztów. Z tego grona duchownych do mniej obecnych w życiu parafii należał także ks. Stellanowicz, którego osobiste udzielanie sakramentów zostało odnotowane w latach 1672-1679 tylko trzy razy. Pozostali trzej duchowni występują bardzo często jako szafarze tego sakramentu, co sugerowałoby

⁵⁰ *Dokumenty soborów powszechnych...*, s. 319-323.

⁵¹ W archiwum parafii św. Michała Archanioła w Zebrzydowicach zachowały się z tego okresu dwa tomy księgi chrztów: AP Zebrzydowice, *Liber baptizatorum*, t. I, 1628-1702, brak wpisów z lat 1662-1669 oraz kart od 23 sierpnia 1682 r. do listopada 1687 r.; t. II, 1737-1777.

⁵² Jan Karol Kropicki, syn Jana, pochodził z diec. krakowskiej. Święcenia kapłańskie przyjął w 1671 r. Był doktorem filozofii i notariuszem apostolskim w sądzie biskupim. Proboszczem w Zebrzydowicach został prawdopodobnie w 1681 r. Zob. AKMK, AOff, t. 157, s. 385-386, 1235; t. 159, s. 641; oraz Jan Kropicki z Krakowa (Id: 2014290), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2014290_Jan_Kropicki_z_Krakowa [dostęp: 27 IX 2021]. Por. J. Szczepaniak, *Spis prepozytów...*, s. 145.

albo stałą, albo dłuższą czasową rezydencję.

Zagadnieniem związanym z funkcjonowaniem nie tylko urzędu proboszcza, lecz także całej parafii był tzw. patronat nad daną parafią, zwykle przysługujący fundatorowi danego kościoła a także jego potomkom (w przypadku osób świeckich). To także był zwyczaj mocno osadzony w średniowiecznym sposobie organizacji kościelnej struktury i administracji, a w XVI w. i XVII w. miał już wymiar bardziej honorowy niż rzeczywisty, niejednokrotnie ograniczony do możliwości umieszczenia przez patrona własnego herbu w kościele, prawa do honorowego miejsca podczas procesji, osobnej ławki oraz pochówku i modlitwy za niego po śmierci⁵³. Z wszystkich tych przywilejów przypisanych do prawa patronatu skorzystał Mikołaj Zebrzydowski, m.in. umieszczając swój herb Radwan w ołtarzu głównym oraz nakładając na każdorazowego proboszcza obowiązek modlitwy w intencji fundatora za jego życia i po śmierci⁵⁴.

Jednak najbardziej realnym wyrazem możliwości wpływania na funkcjonowanie parafii było posiadane przez patrona danego kościoła prawo prezenty (*ius praesentandi*). W czasach nowożytnych szlachcic posiadający owo prawo do danego kościelnego beneficjum był zobowiązany w ciągu czterech miesięcy do przedstawienia odpowiednim władzom kościelnym kandydata na wakujące stanowisko⁵⁵. Ostateczna decyzja należała do biskupa, ale w przypadku spełnienia wszystkich wymaganych warunków przez kandydata hierarcha zwykle nie przeciwstawiał się woli kolatora. W przypadku parafii w Zebrzydowicach na przestrzeni 200 lat możemy wyliczyć sześciu patronów: Mikołaja Zebrzydowskiego (do 1620), jego syna Jana Zebrzydowskiego (do 1641), wnuka Michała (do 1667) oraz z rodziny Czartoryskich z Korca, którzy odziedziczyli zebrzydowickie dobra: Józefa (do 1750), jego syna Stanisława (do 1766) i Józefa Klemensa zarządzającego tymi dobrami w imieniu swojego chorego brata Kazimierza (do 1810). Żaden z tych możnowładców nie skorzystał z opcji pochowania w grobie znajdującym się w kościele parafialnym w Zebrzydowicach: Mikołaj Zebrzydowski został pochowany na Wawelu, zaś pozostali w grobowcu fundatorskim w klasztorze bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej. Oczywiście ani rangą, ani splendorem parafialna świątynia nie mogła konkurować ze znanym już wówczas w całym regionie miejscem kultu.

---

⁵³ B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych: podstawy i struktura*, Lublin 2003; W. Abraham, *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889; J. Gautier, *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, oprac. S. Gall, t. 29/30, Warszawa 1913, s. 386; S. Tymosz, *Patronat. Prawo patronatu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 60-63.

⁵⁴ T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*, s. 58.

⁵⁵ J. Gautier, *Patronat...*, s. 387.

PROBOSZCZOWIE (NIE)OBECNI

Spośród duchownych zarządzających parafią zebrzydowicką w XVII w. i XVIII w. można wyróżnić kilku znanych także z innej działalności kościelnej lub uniwersyteckiej. Dla trzech z nich było to beneficjum, które stanowiło finansowe wsparcie u progu ich przyszłej kariery jako kanoników (Józef Zebrzydowski, Jan de Kolme), a nawet biskupa pomocniczego (Adrian Grodecki). Był to jednak tak mało ważny epizod w ich życiu, że trudno szukać jego udokumentowania w biografiami napisanych przez późniejszych badaczy⁵⁶. Wydaje się jednak, że dochód z tegoż beneficjum był o wiele bardziej pożądany dla profesorów Uniwersytetu Krakowskiego, którzy (zwłaszcza w XVIII w.) stanowili znaczącą liczbę wśród proboszczów zebrzydowickich. W ciągu tych 200 lat wśród 18 proboszczów czy administratorów parafii sześciu posiadało tytuły uniwersyteckie, a pięciu z nich było czynnymi wykładowcami. Może zastanawiać, skąd taka praktyka powierzania tego wiejskiego probostwa profesorom. Według Wacława Urbana wynikało to ze snobizmu Czartoryskich – ówczesnych patronów kościoła w Zebrzydowicach⁵⁷. Być może jest w tym nieco racji, chociaż pierwszy uczony pełniący jednocześnie funkcję proboszcza pojawił się w roku 1666, czyli jeszcze przed śmiercią Michała Zebrzydowskiego, dla którego była to ostatnia prezenta w życiu. Być może Józef Czartoryski, dziedzicząc patronat wraz z dobrami po zmarłej żonie Annie (córcie Michała Zebrzydowskiego), pragnął utrzymać ten zwyczaj, gdyż rzeczywiście w jakimś stopniu zaspokajało to także jego wielkopańskie ambicje. Jednakże ksiądz Jan Karol Kropicki, którego Czartoryski zaprezentował na probostwo po ks. Stellanowiczu, posiadał co prawda doktorat z filozofii, ale nie był profesorem uniwersytetu i jako proboszcz brał czynny udział w życiu parafii, wielokrotnie będąc odnotowany w metrykach jako szafarz sakramentu chrztu świętego. Jednakże już wśród ośmiu kolejnych duszpasterzy zebrzydowickich połowa była jednocześnie czynnymi wykładowcami akademickimi, pełniąc także różne funkcje na uczelni. I tak np. ks. Mateusz Kolendowicz był m.in. dziekanem Wydziału Filozoficznego (1723)⁵⁸, a w następnych latach dziekanem Wydziału Teologicznego (1740)⁵⁹, a ks. Mikołaj Iwański był dziekanem Wydziału Artium (1747)⁶⁰.

⁵⁶ Por. J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, s. 137-140; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. IV, Kraków 1853, s. 310.

⁵⁷ W. Urban, *Lux in tenebris lucet...*, s. 3.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 7-8.

⁵⁹ H. Barycz, *Metryka promowanych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1639-1741*, „*Nasza Przeszłość*” 1947, t. 3, s. 211.

⁶⁰ W. Urban, *Lux in tenebris lucet...*, s. 10.

Czym od strony naukowej zajmowali się ci uczeni proboszczowie? Większość z nich miała doktorat z filozofii, przy czym Jan Karol Kropicki na tym tytule zakończył swoją karierę akademicką – nie był związany z uniwersytetem, do pewnego momentu pracował jako notariusz w kancelarii biskupiej⁶¹. Mikołaj Michał Iwański był doktorem, a następnie profesorem filozofii, zaś Jan Nepomucen Gaworski⁶², mający doktorat z filozofii, był również przysięgłym geometrą, a także profesorem architektury cywilnej i wojskowej na Uniwersytecie Krakowskim i przez wiele lat wydawał różne kalendarze astronomiczno-astrologiczne⁶³. Gabriel Profecki zaczynał od wykładów arystotelesowskich na Wydziale Artium, następnie zaś przeszedł na Wydział Teologiczny, gdzie zrobił doktorat z teologii⁶⁴. Krzysztof Stellanowicz i Mateusz Kolendowicz posiadali doktoraty z filozofii i teologii, a następnie zostali profesorami w obu tych dziedzinach⁶⁵.

Jeszcze jednym elementem, który łączył tych uczonych, była twórczość panegiryczna. Panegiryk był gatunkiem literackim, po który bardzo często sięgali autorzy polskiego baroku. I to nie tylko zawodowi pisarze, ale także ludzie wykształceni, którym tworzenie takiej literatury dawało z jednej strony możliwość zaprezentowania (by nie powiedzieć – popisania się) własnej erudycji i sztuki pisarskiej, z drugiej zaś było sposobem zjednywania sobie patronów skłonnych do finansowego wsparcia piszącego. Niekiedy był to także wyraz wdzięczności wobec dobrodziejów, którzy już okazali pomoc materialną. W przypadku profesorów był to z pewnością jeszcze jeden ze sposobów zdobycia dodatkowego wsparcia, jakie mogło być decydujące np. przy staraniach o uzyskanie bardziej dochodowego beneficjum znajdującego się w dyspozycji patrona, któremu poświęcali swoje dzieło. Przykładowo takim zabiegiom miał zawdzięczać nie tylko probostwo zebrzydowickie, ale i inne piastowane godności Gabriel Profecki, mocno związany z rodziną Czartoryskich i spokrewnionymi z nią Myszkowskimi⁶⁶. Literatura ta, będąca niewątpliwie wytworem epoki, nie znajduje dziś uznania u ewentualnych czytelników, a dla badaczy tematu nie wnosi żadnych elementów no-

---

⁶¹ AKMK, AOOff, t. 145, s. 1353; t. 146, s. 637; t. 148, s. 134-135; t. 149, s. 7-10; t. 150, s. 578.

⁶² Jan Nepomucen Gaworski z Krakowa (Id: 2013632), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2013632_Jan_Nepomucen_Gaworski_z_Krakowa [dostęp: 27 IX 2021].

⁶³ A. Birkenmajer, *Jan Nepomucen Gaworski*, PSB, t. VII, Kraków 1948-1958, s. 320; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777-1786*, Wrocław 1957, s. 46; *Album uczniów chełmińskiego gimnazjum akademickiego 1692-1816*, wyd. Z. Nowak i P. Szafran, Wrocław 1975, s. 32, 245, 255; J. Kracik, *Jan Nepomucen Gaworski, Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 899.

⁶⁴ Zob. przyp. 45. W. Urban, *Lux in tenebris lucet...*, s. 4-6.

⁶⁵ Zob. przyp. 44 i 47.

⁶⁶ W. Urban, *Lux in tenebris lucet...*, s. 4-6.

waterskich zasługujących na wnikliwsze spojrzenie. Wydaje się jednak, że dla historyka nie wszystko w tej twórczości jest bezwartościowe, zwłaszcza jeżeli potraktuje ją jako nośnik pewnych treści, które po konfrontacji z innymi źródłami mogłyby być pomocne w poznawaniu przeszłości. I tak np. w utworze ks. Krzysztofa Stellanowicza *Novi stratagematis circa eijciendum ex arce Landscoronensi praesidium Sueticum*, który zadeedykował Jerzemu Illeshazyemu, dziedzicowi Trenczyna, zawarł on także opowiadanie o obronie Lanckorony i Kalwarii przez najazdem Szwedów w 1655 r.⁶⁷ W tym kontekście pojawia się też osoba Michała Zebrzydowskiego, organizującego z polecenia króla obronę tych terenów, który będąc dobrodziejem ks. Stellanowicza, polecił go później także na probostwo zebrzydowickie. Pewną ciekawostkę historyczną stanowią także kalendarze wydawane przez Jana Nepomucena Gaworskiego⁶⁸, które mogą posłużyć za źródło do poznania ówczesnej mentalności i poziomu wiedzy promowanej w społeczeństwie przez uczonych.

Niestety to, co najbardziej pozwoliłoby historykowi zobaczyć i ocenić troskę poszczególnych duchownych o parafian, jest najmniej reprezentowane w ówczesnych źródłach. Cztery wizytacje biskupie na przestrzeni tych 200 lat, z których zachowały się sprawozdania, relacjonują raczej stan materialny kościoła i ewentualne zaniedbania poszczególnych proboszczów w tym względzie. Jedyna wizytacja z XVII w. (tzw. Oborskiego z 1663) przypominała proboszczowi o wypełnianiu zobowiązań nałożonych przez fundatora, także w kwestii codziennego odmawiania w świątyni oficjum o Najświętszej Marii Pannie, oraz o obowiązku nauczania wiernych doktryny katolickiej, zapewne w formie tzw. katechizmu zalecanego przez sobór trydencki⁶⁹. Następne wizytacje (1704, 1727-1729, 1748) poświadczają, że takowe nauczanie odbywa się w parafii i zajmuje się tym wikary⁷⁰. Wizytacje osiemnastowieczne poświadczają także istnienie Bractwa św. Michała Archanioła (wizytacje z 1704 i 1748) założonego jeszcze przez Mikołaja Zebrzydowskiego, określanego też jako Bractwo Aniołów Stróżów (wizytacja z 1729)⁷¹. Niestety nie zachowała się do dzisiaj księga bracka, wymieniana jeszcze przez wizytację z 1729 r., która pozwoliłaby ocenić zaangażowanie parafian (przynajmniej formalne) w życie religijne parafii oraz popularność tej formy wyrażania własnej duchowości.

⁶⁷ Por. *Bibliografia Polska Karola Estreichera*, t. XXIX, wyd. S. Estreicher, Kraków 1933, s. 283.

⁶⁸ *Kalendarz polski i ruski, w którym święta roczne i biegi niebieskie, aspekty, wybory, czas krwie puszczania, lekarstw zazywania, wschód i zachód słońca itd. należyтым porządkiem opisane*, Kraków 1764 i nn. Por. *Bibliografia Polska Karola Estreichera*, t. XVII, wyd. K. Estreicher, Kraków 1899, s. 48.

⁶⁹ AKMK, Akta wizytacji, AV 8, s. 12.

⁷⁰ AKMK, Akta wizytacji, AV 15, s. 348-359; AV Cap 61, s. 495-501; AV 36, k. 79 v – 94.

⁷¹ AKMK, Akta wizytacji, AV Cap 61, s. 496.

PODSUMOWANIE

Obraz proboszczów zebrzydowickich dostrzegany w świetle dostępnych źródeł z jednej strony nie zdaje się zatem wskazywać na większe odstępstwa od przyjętego modelu proboszcza-administratora, nie sugerując również żadnych rażących zaniedbań w tym względzie. Pomimo częstej praktyki wyłączenia się wikarymi w sprawach duszpasterskich widać staranie większości proboszczów o kontakt z życiem parafii i przynajmniej okresową w niej obecność. Niewątpliwie nie bez znaczenia był także dozór nad pracą duchownych zaangażowanych bezpośrednio w parafii, by nie zaniedbywali sprawowania sakramentów, nauczania oraz prowadzenia ksiąg parafialnych. Z drugiej strony nietypowość w tym modelu wiejskiego proboszcza widać w pewnym stopniu w obsadzie personalnej tego urzędu, zwłaszcza w XVIII w. Oprócz wszystkich czynników, które składały się na tę sytuację, a o których powiedziano wyżej, być może dodatkowym atutem dla profesorów krakowskiej uczelni była stosunkowo nieduża odległość Zebrzydowic od ich miejsca zamieszkania i podstawowego miejsca pracy. To pozwalało im na przynajmniej częściowe wywiązanie się z podjętych obowiązków i zachowanie możliwości łączenia dochodów z tych dwóch (przynajmniej) beneficjów. Wydaje się jednak, że dla samych parafian sytuacja ta pozostawała bez znaczenia, gdyż bezpośrednią opiekę duszpasterską najczęściej sprawowali w stosunku do nich wikary, proboszcz zaś (o ile rezydował) miał w tym mniejszy lub większy udział, pełniąc jednak przede wszystkim funkcje administracyjne w stosunku do powierzonych mu dóbr kościelnych. Zresztą jak wskazują akta wizytacyjne parafii, to przede wszystkim za te działania był pociągany do odpowiedzialności przez biskupa. Takie podejście można zrozumieć jedynie w kontekście organizacji i funkcjonowania Kościoła w tym czasie, które bardzo powoli poddawały się jakimkolwiek zmianom.

Próba ukazania funkcjonowania danego modelu zawsze prowadzi do pewnych uogólnień i zacierania indywidualnych cech osób, których życie zostało niejako wchłonięte przez ten schemat. Wydaje się, że warto byłoby podjąć trud dalszej kwerendy dotyczącej personaliów poszczególnych duszpasterzy, by ukazać ich pochodzenie, wykształcenie czy ewentualnie powiązania rodzinne i społeczne. Pozwoliłoby to wydobyc z zapomnienia biogramy, niewątpliwie ważne zwłaszcza dla dziejów samej parafii, ale także – w osobach krakowskich profesorów – dla dziejów uniwersytetu. Z drugiej strony przedstawienie tych konkretnych życiorysów umożliwiłoby lepsze poznanie realiów życia i przebiegu kariery duchownych tego okresu, co jednocześnie dałoby szansę wzbogacenia wiedzy o samym modelu funkcjonowania owej grupy społecznej. Dodatkowym aspektem w przypadku parafii w Zebrzydowicach jest wola fundatora – Mikołaja Zebrzydowskiego, który w 1599 r. w roli zarządcy parafii i szpitala widział duchownego pochodzenia szlacheckiego i do takiej prezenty zobowią-

zywał swoich następców⁷². Jednakże wśród późniejszych proboszczów pojawiają się także mieszczanie. Jakie czynniki miały zatem wpływ na zmianę tego zalecenia? Czy posiadane wykształcenie i stopień naukowy usprawiedliwiały w jakiś sposób w opinii kolatora plebejskie pochodzenie prezentowanego księdza? A może miały na to wpływ także inne czynniki? Zapewne w świetle posiadanych źródeł udzielenie odpowiedzi na wiele z tych pytań będzie niezwykle trudne lub wręcz niemożliwe. Jednakże jest to wyzwanie, z którym warto byłoby się zmierzyć, przede wszystkim po to, by poszerzyć wiedzę o drogach awansu społecznego dostępnych w okresie staropolskim, zwłaszcza wewnątrz tej specyficznej grupy, jaką tworzyli duchowni.

Aneks

Proboszczowie i administratorzy parafii pw. św. Michała Archaniola w Zebrzydowicach w XVI-XVII w.

	Nazwisko i imię	Funkcja	Lata
1.	Świnarski Wiktoryn	proboszcz	1600-1609
2.	Chamiec Wojciech	proboszcz	1610-1612
3.	Milkowski Baltazar (Sandecensis)	proboszcz	1616-1628 (?)
4.	Grodecki Adrian	proboszcz	1628-1638
5.	Bełchacki Adam	proboszcz	1638-1657
6.	Świętosławski Paweł	proboszcz	1657-1661
7.	Zebrzydowski Józef	proboszcz (?)	1661 (?) - 1666
8.	Stellanowicz Krzysztof	proboszcz	1666-1681
9.	Kropicki Jan Karol	proboszcz	1681-1702
10.	Profecki Gabriel	proboszcz	1702-1718
11.	Dobrakowski Józef	proboszcz	1718-1722
12.	Kolendowicz Mateusz	proboszcz	1723-1745
13.	Iwański Mikołaj	proboszcz	1745-1752
14.	Biskupski Błażej Stanisław	administrator	1752-1754
15.	Kolme de Jan	proboszcz	1754-1764
16.	Karoński Stanisław Syrokomla	administrator	1764-1765
17.	Rusocki Idzi	proboszcz	1765-1776
18.	Gaworski Jan Nepomucen	proboszcz	1776-1800

Opracowanie własne

⁷² ANK, Castrensia Cracoviensia, t. 168, s. 213. Por. T. Klima, *Historia szpitala i klasztoru...*, s. 14, 49.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Akta wizytacji, AV Cap 17, AV Cap 61, AV Cap 65, AV 8, AV 15, AV 17, AV 36.

Acta Officialia, AOff, t. 111, t. 112, t. 113, t. 114, t. 117, t. 118, t. 119, t. 120, t. 121, t. 122, t. 128, t. 129, t. 131, t. 138, t. 140, t. 144, t. 145, t. 146, t. 148, t. 149, t. 150, t. 152, t. 157, t. 159, t. 162.

Acta Episcopalia, t. 38, 77.

Tabele Załuskiego, t. 6.

Archiwum Narodowe w Krakowie

ANK, Castrensia Cracoviensia, t. 168.

Archiwum Bonifratrów w Zebrzydowicach

AKBZ 1, zob. *Inwentarz archiwum konwentu bonifratrów w Zebrzydowicach*, opr. M. Kuśka, J. Marecki, Zebrzydowice 2017.

Archiwum Parafii w Zebrzydowicach

AP Zebrzydowice, *Liber baptizatorum*, t. I, 1628-1702, t. II, 1737-1777.

Starodruki

Kalendarz polski i ruski, w którym święta roczne i biegi niebieskie, aspekty, wybory, czas krwie puszczania, lekarstw zażywania, wschód i zachód słońca itd. należytyym porządkiem opisane, Kraków 1764 i nn.

Edycje źródłowe

Album uczniów chełmińskiego gimnazjum akademickiego 1692-1816, wyd. Z. Nowak, P. Szafran, Wrocław 1975.

Barycz H., *Metryka promowanych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1639-1741*, „*Nasza Przeszłość*”, 1947, t. 3, s. 185-212.

Codex diplomaticus Poloniae, t. 1, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847.

Codex diplomaticus Poloniae, t. 3, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1858.

Dokumenty soborów powszechnych, t. IV (1511-1870), oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573-1614, wyd. Z. Pietrzyk, Kraków 1991.

Węgierski W., *Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego*, oprac. M. Pawelec, Kraków 2007.

Opracowania

Abraham W., *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889.

Bartel W.M., *Kolendowicz (Kolendowic) Mateusz Józef*, PSB, t. XIII, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967-1968, s. 312-313.

Bibliografia Polska Karola Estreichera, t. XVII, wyd. K. Estreicher, Kraków 1899.

Bibliografia Polska Karola Estreichera, t. XXIX, wyd. S. Estreicher, Kraków 1933.

Birkenmajer A., *Jan Nepomucen Gaworski*, PSB, t. VII, Kraków 1948-1958, s. 320.

Bogdalski Cz., *Kalwaria Zebrzydowska*, Kraków 1887.

Bracia z życia dobro. 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609-2009, red. M. Surdacki, Kraków 2009.

Bruździński A., *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie. Zarys problematyki*, w: *Historia świadectwem czasów*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 135-136.

Chachaj J., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 1997, nr 68, s. 103-147.

- Chadam A., *Zarys dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 1984.
- Chamcówna M., *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kolltąta 1777-1786*, Wrocław 1957.
- Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. I, red. K. Lepszy, Kraków 1964.
- Gautier J., *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, oprac. S. Gall, t. 29/30, Warszawa 1913, s. 384-388.
- Graff T., *Marcin Campius Wadowita (ok. 1567-1641). Duchowny i profesor Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków 2018.
- Graff T., Wołyniec B., Wróbel E.E., *Mikołaj Zebrzydowski 1553-1620. Szkic biograficzny*, Kraków 2020.
- Kantak K., *Bernardyni polscy*, t. II, Lwów 1933.
- Klima T., *Historia szpitala i klasztoru bonifratrów w Zebrzydowicach na 300-letni jubileusz*, Wadowice 1911.
- Komarynska H., *Bonifratrzy – świadkowie miłosierdzia*, „Roczniki Pedagogiczne”, 2010, t. 2 (38), s. 73-93.
- Korytkowski J., *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. II, Gniezno 1883.
- Kracik J., *Jan Nepomucen Gaworski, Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 899.
- Kracik J., *Prawie wielebni*, Kraków 2011.
- Kumor B., *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne”, 1967, 10, nr 1-2, s. 343.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku: struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.
- Łepkowski J., *Kalwaria Zebrzydowska i jej okolice*, Kraków 1850.
- Łoś-Mirowska H., *Bonifratrzy w Polsce (1609-1983)*, Rzym 1984.
- Murawiec W., *Kolendowicz Mateusz Józef*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, vol. 2, Warszawa 1982, s. 322-323.
- Pietrzkiwicz I., *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2009.
- Rajman J., *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998.
- Salaterski S., *Kolegiata i kapituła św. Małgorzaty PM w Nowym Sączu (1448-1791)*, Nowy Sącz 1997.
- Sobol L., *Wybrane realizacje sakralne architekta i budowniczego jezuitskiego Jana Marii Bernardoniego działającego w Polsce w końcu XVI w. i początku XVII w.*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 2005, nr 18, s. 58-62.
- Studnicki G., *Barwałd. Zarys dziejów*, Wadowice 1994.
- Surdacki M., *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*, Lublin 2015.
- Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych: podstawy i struktura*, Lublin 2003.
- Szczepaniak J., *Spis prepozytów i plebanów diecezji krakowskiej (XVIII w.)*, Kraków 2008.
- Tymosz S., *Patronat. Prawo patronatu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 60-63.
- Urban W., *Lux in tenebris lucet czyli proboszczowie zebrzydowiccy w dobie panegiryzmu*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej”, 1992-1993, nr XXIX-XXX, s. 3-13.
- Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wojtanek T., *Monografia Zembrzyc i Marcówki*, Tomice 1997.
- Wołyński F., *Średniowieczny kościół w Przytkowicach*, Kraków 1929.
- Wołyniec B., *Kościelne dzieje Kalwarii Zebrzydowskiej*, w: *Wybrane zagadnienia z dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej. Na 400-lecie pierwszej lokacji Kalwarii Zebrzydowskiej (1617-2017)*, red. A. Nowakowski, Kraków 2017, s. 55-81.
- Wróbel E.E., *Bractwo pana wojewody*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2006, nr 12, s. 151-161.
- Wróbel E.E., *Fundacje Mikołaja Zebrzydowskiego w rodowych Zebrzydowicach*, w: *Mikołaj Zebrzydowski (1553-1620) palatinus et capitaneus Cracoviensis, fundator et defensor Ecclesiae. W czterechsetną rocznicę śmierci*, red. A.K. Sitnik OFM, Kraków 2021, s. 183-197.
- Wyczawski H.E., *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 1987, wyd. II 2006.
- Zarewicz L., *Lanckorona. Monografia historyczna*, Kraków 1885.
- Zinkow J., *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony. Przewodnik monograficzny*, Kalwaria Zebrzydowska 2000.

Netografia

Corpus Academicum Cracoviense, <http://cac.historia.uj.edu.pl> [dostęp: 26 XI 2021].

Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/> [dostęp: 26 XI 2021].

SUMMARY

Zebrzydowice parish priests in the 17th and 18th century

St. Michael Archangel's parish (formerly St. Martin's parish) in Zebrzydowice, near Kalwaria Zebrzydowska, was established in the Middle Ages on the land owned by the Radwanita, i.e. knights bearing the Radwan coat of arms. Their descendants included Krakow voivode Mikołaj Zebrzydowski (1553-1620), who restored the Catholic rites in the parish after the Reformation and appointed its priest, providing him with appropriate remuneration. Henceforth, priests were appointed to this position by Zebrzydowski's descendants, and then by the Czartoryski family from Korzec, who inherited the town after the death of the last Zebrzydowski (Michał, who died in 1667). The article discusses, among other subjects, the conditions in which the clergy worked in the Old Polish period. Biographical entries concerning eighteen priests in Zebrzydowice show that they were typical representatives of the 17th/18th century clerical estate. However, the fact that the group included six priests with academic degrees, five of whom were active lecturers at the University of Krakow, reveals a certain irregularity in the then model of a rural parish priest.

Keywords

parish, parish priest, Zebrzydowice, Mikołaj Zebrzydowski